

**Engelli Bireylerin Toplumsal Yaşama Katılımının Sosyolojik Analizi:
Sorunlar, Engeller ve İlişkisel Pazarlama Yaklaşımı ile Çözüm Önerileri**

Seda Muti Tabanlı

Dr. PHd, Bağımsız Araştırmacı. sedamutitabanli@gmail.com.

Türkiye Orcid: 0000-0002-8567-9694

Melda Medine Sunay

Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, sosyologmelda@gmail.com

Orcid: 0000-0003-3210-5942

Year: 2025 Summer

Number: 13

Volume: 1

pp: 69-100.

Makalenin Geliş Tarihi: 6/06/2025

Kabul Tarihi: 16/06/2025

Makalenin Türü: Araştırma makalesi

Doi: 10.5281/zenodo.15663312 <https://doi.org/10.5281/zenodo.15663312>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş, telif devir belgesi ve intihal içermediğine ilişkin rapor ve gereklyse Etik Kurulu Raporu sisteme yüklenmiştir. / This article was reviewed by at least two referees, a copyright transfer document and a report indicating that it does not contain plagiarism and, if necessary, the Ethics Committee Report were uploaded to the system.

Engelli Bireylerin Toplumsal Yaşama Katılımının Sosyolojik Analizi: Sorunlar, Engeller ve İlişkisel Pazarlama Yaklaşımı ile Çözüm Önerileri¹

Seda Muti Tabanlı
Melda Medine Sunay

Öz

Bu çalışma, engelli bireylerin toplumda karşılaştıkları ayrımcılık, sosyal dışlanma, kalıp yargılar ve toplumsal farkındalık eksikliği gibi önemli sosyolojik sorunları ele almaktadır. Literatür taraması yöntemiyle, 2010 sonrası dönemden, özellikle Web of Science indeksinde yer alan dergilerde yayımlanan yayınlar incelenmiş; sosyal dışlanma, ayrımcılık, sosyal model, erişilebilirlik ve medya temsili gibi anahtar kavramlar ışığında engelli bireylerin sorunlarına çok boyutlu bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu bağlamda ilişkisel pazarlama yaklaşımı, engelli bireylerle toplum arasında güvene dayalı, sürdürülebilir ilişkiler kurularak sosyal uyumun güçlendirilmesine katkı sunabilecek bir çözüm alternatifi olarak değerlendirilmiştir.

70

Araştırmada nitel analiz yöntemleriyle elde edilen veriler tematik olarak sınıflandırılarak, her bir tema altında literatürde yer alan bulgular sistematik biçimde yorumlanmıştır. Bulgular, kalıp yargıların ve önyargıların engelli bireylerin sosyal statülerini düşürüp damgalamaya yol açtığını ortaya koyarken, medya ve eğitim alanlarındaki yetersizliklerin de bu bireylerin toplum içindeki görünürlüğü azalttığı gözlemlenmiştir. Çalışma, engellilik olgusunun sosyal bir inşa olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve fiziki ile dijital erişilebilirlik altyapısının iyileştirilmesinin, kapsayıcı politikaların geliştirilmesinin ve farkındalık çalışmalarının artırılmasının önemini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam entegrasyonu için çok boyutlu müdahale stratejilerinin geliştirilmesi, yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi ve toplumun tüm kesimlerinde kapsayıcı anlayışın benimsenmesi gerekmektedir.

¹ Bu çalışma 9-10 Mayıs 2025 tarihinde Bursa 1. Uluslararası Yıldırım Bayezid Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Sempozyumunda sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, toplumsal yaşama katılım, kapsayıcı politikalar, farkındalık çalışmaları.

JEL KODLARI: I24, J14, J79.

Sociological Analysis of the Participation of Disabled Individuals in Social Life: Problems, Barriers and Recommendations with Relational Marketing Approach

Abstract

This study provides a detailed examination of significant sociological issues—such as discrimination, social exclusion, stereotypes, and the lack of societal awareness—that individuals with disabilities face in society. Through a literature review method, publications from the post-2010 period, particularly those published in journals indexed in the Web of Science, were examined; a multidimensional approach to the issues faced by individuals with disabilities was developed in light of key concepts such as social exclusion, discrimination, the social model, accessibility, and media representation. In this context, the relational marketing approach has been evaluated as a solution alternative that can contribute to strengthening social cohesion by establishing trust-based, sustainable relationships between disabled individuals and society.

The research data, obtained through qualitative analysis methods, were thematically classified, and the findings present in the literature were systematically interpreted under each theme. The findings reveal that stereotypes and prejudices lower the social status of individuals with disabilities and lead to stigmatization, while inadequacies in media and education were observed to reduce these individuals' visibility in society. The study emphasizes that the phenomenon of disability should be regarded as a social construct and that improving both physical and digital accessibility infrastructures, developing inclusive policies, and enhancing awareness efforts are of great importance.

In conclusion, for the full integration of individuals with disabilities into social life, it is necessary to develop multidimensional intervention strategies, strengthen legal regulations, and adopt an inclusive perspective across all sectors of society.

Keywords: Disability, participation in social life, inclusive policies, awareness raising activities.

1.Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO, 2019, 2015) göre, engelli kişi, vücudunun işlevinde veya yapısında bir sorun olan ve mevcut sorun nedeniyle aktiviteleri sınırlanan veya engellenen kişidir. Avrupa Sağlık ve Sosyal Entegrasyon Anketi AB-27' verilerine göre, nüfusun %17,6'sı engellilik yaşamaktadır. Bunların yaklaşık %37'si kişisel bakım faaliyetleri, evde bakım faaliyetleri, ürün veya hizmetlere erişim ihtiyacı veya iş yerinde yardım gibi çeşitli derecelerde yardıma ihtiyaç duymaktadır (Bigby, 2019). Bu rakamların, aynı zamanda kanser, diyabet ve kalp hastalığı gibi kronik ve bulaşıcı olmayan hastalıkların artması nedeniyle de daha fazla artacağı tahmin edilmektedir. Güncel tahminlere göre yaklaşık 1 milyar kişi, yani dünya nüfusunun %15'i, bir tür engellilik durumu yaşamaktadır. Buna karşın, engelli bireyler eğitim, istihdam, sağlık ve gelir düzeyi gibi birçok göstergede dezavantajlı konumdadır; engelli olmayanlara kıyasla daha az eğitim alma, daha düşük istihdam oranları ve daha yüksek yoksulluk riskiyle karşılaşmaktadırlar (World Bank, 2023). Bu durum, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımının önünde yapısal ve sosyal çeşitli engeller olduğunu göstermektedir. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (2006), engelli bireylerin (PwD) fiziksel çevreye ulaşım, bilgi ve iletişim hizmetlerine erişim gibi haklarını koruyarak topluma katılımını sağlamayı hedeflemektedir. Engellilere yönelik geliştirilen pazarlama stratejilerinin potansiyelini vurgulayan birçok çalışma olmasına rağmen (Cloquet vd., 2018). Engellilerin ihtiyaçları pazarlarda ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi ve tanıtım süreçlerinde göz ardı edilmektedir. Engelli kişileri pazarlamada bir tüketici olarak tanımlamak ve anlamak için sınırlı çalışmalar yapılmış ve engelliliği pazarlama perspektifinde erişilebilirlik açısından ele alan araştırmalar yetersiz kalmıştır (Celestino vd., 2024: 313). Pazarlama karmaları oluşturulurken engelliler ana tüketici segmentinde yer almamakta bu nedenle pazarlama iletişiminde engellilerle iletişim sıkıntıları yaşanmaktadır (Celestino vd., 2024:325). Pazarlama sistemi hayatın merkezindeki bir sistem olarak düşünüldüğünde eğitim, endüstri, pazar ve toplumlara etki ederek değişiklikleri teşvik etme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle çalışmada engelli tüketicilerin yaşadığı sosyal katılım sorunları ele alınmış, erişilebilirlik çerçevesinde ilişkisel pazarlama yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Son olarak ise engellilerin bir tüketici olarak sosyal katılımını sağlayacak öneriler sunulmuştur.

Engelli bireylerin sosyal yaşama katılımı önündeki engeller, sadece fiziksel veya işlevsel kısıtlılıklardan değil, büyük ölçüde toplumsal tutumlar, önyargılar ve çevresel koşullardan kaynaklanır. Araştırmalar, olumsuz tutumların engelli bireylerin güçlenmesini engellediğini, onları toplumsal dışlanmaya ve yalnızlığa sürüklediğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, sağlıklı bir toplum engelli bireylere yönelik olumlu tutumları teşvik ederek toplumsal kapsayıcılığı güçlendirmektedir (Babik and Gardner, 2021). Nitekim engelli bireyler, sıklıkla ayrımcı yaklaşımlara ve damgalamaya maruz kalmakta; bu damgalama, erişilemez çevreler ve yetersiz kurumsal düzenlemelerle birleştiğinde engelli bireylerin diğer kişilerle eşit düzeyde haklarından yararlanamamalarına yol açmaktadır (Kapsalis et al. 2024). Bir başka deyişle, sosyal dışlanma ve ayrımcılık, engelli bireylerin temel insan haklarına erişimlerini engelleyen kritik faktörlerdendir.

Bu çalışma, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımında karşılaştıkları sosyolojik sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini irdelemekte ve ilişkisel pazarlama yaklaşımı ile çözüm önerileri sunmaya çalışmaktadır. Çalışma kapsamında özellikle şu temel başlıklara odaklanılacaktır: “Toplumsal kalıp yargılar ve ayrımcılık”, “sosyal modelin benimsenmesi”, “erişilebilirlik ve toplumsal altyapı”, “eğitim, farkındalık ve medya” ve “toplumsal katılım ve sosyal entegrasyon”. Bu konular, engellilerin maruz kaldığı sosyal dışlanmanın nedenlerini ve çözüm yollarını hem kuramsal hem de ampirik açıdan ele almak üzere yapılandırılmıştır. Çalışmanın devamında, öncelikle yöntemsel yaklaşım açıklanacak, ardından belirtilen başlıklar altında bulgular tartışılacak ve son kısımda genel bir sonuç ile somut politika/uygulama önerileri sunulacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Engellilere Yönelik İlişkisel Pazarlama Yaklaşımı

Kitlesel üretimin ön planda tutulduğu 1960 öncesindeki fiyat, ürün, dağıtım ve tutundurmada oluşan pazarlama anlayışı büyük değişimlerle günümüze ulaşmıştır. Kitlesel üretimin günümüz rekabet şartlarına uyum sağlamaması nedeniyle müşteri odaklı, müşterilerle uzun vadeli ilişkiler geliştirilebilen yeni pazarlama anlayışları ortaya çıkmıştır. İlişkisel pazarlama olarak tanımlanan bu kavram şirketin hizmet vermeyi seçtiği müşterilerle değer yaratma ve paylaşma süreciyle ilgilidir. Müşteri odaklı pazarlamada öncelikle müşteri bağlılığının sağlanması hedeflenmiş ve uzun

dönemde müşteri bağlılığının ilişkisel maliyetleri alıcı ve satıcı açısından minimize ederek kârlılığı maksimize ettiği Reichheld (1993) tarafından ifade edilmiştir. İlişkisel pazarlama kavramı olarak, ilk defa endüstriyel pazarlama alanında 1970’li yıllarda Jackson tarafından kullanılmıştır (Gummesson, 1997: s.268). Daha sonraları Grönroos (1995) tarafından hizmet pazarlaması açısından ele alınmış ve işletmelerin uzun süreli ya da kısa süreli ve belli düzene bağlı olarak veya tek seferlik, müşteriler ile doğrudan iletişim kurması şeklinde ifade etmiştir. Grönroos (1995: s.11)), ilişkisel pazarlama yaklaşımını müşterilerle uzun vadeli ilişkiler sürdürülebilmenin ve değer yaratmanın anahtarı şeklinde açıklamıştır. Gordon (2000), İlişkisel pazarlama organizasyonu adlı kitabında ilişkisel pazarlamayı stratejilerini şekilde açıklamıştır:

- Müşterilerin satın alma deneyiminden yola çıkarak memnun olmalarına yardımcı olma.
- Endişelerini veya şikayetlerini tam zamanın çözerek, gelecekte memnuniyetsiz olma şanslarını ortadan kaldırma.
- Müşteriyi etkilemek için satış personeline "tam zamanında" müşteri, ürün, envanter ve satış ve diğer bilgi birikimi sağlayarak satış sürecini kusursuzlaştırma.
- Promosyon faaliyetlerini, satın almaya hazır tekliflerden en çok etkilenme olasılığı olan müşterilere odaklama olarak açıklamıştır.

Alışveriş kavramı, tüketiciler için hayatında belirli bir zaman dilimini ayırdığı günlük bir aktivite, bazen kendini neşelendirme ve mutlu etme isteği gibi farklı anlamları taşımaktadır (Muti Tabanlı ve Uyar, 2024:101). Ancak engelli tüketiciler açısından alışveriş, bireyler söz konusu olduğunda tüm bunlara normalleşme, kendini normal hissetme isteği ilave edilmelidir (Erdoğan, vd., 2024: 243). Bu nedenle son yıllarda, dünya ve toplum için fayda yaratma konusu pazarlamada benimsenmiştir. İşletmeler, müşterileri ve toplum için değer yaratan engellilere yönelik pazarlama faaliyetleri önem kazanmıştır. (Gopaldas, 2015: 2446). Son zamanlarda pazarlama alanında, akademisyenler ve uygulayıcılar, engelli tüketicilere yönelik ilgi doğrultusunda çeşitliliğe, eşitliğe ve kapsayıcılığa giderek daha fazla dikkat etmektedir (Baker vd., 2001). Ancak bu çabalara rağmen engellilerin sosyal katılımına ilişkin bilgi tabanının pazarlama perspektifinden ilerlemesinin önünde ciddi engeller bulunmaktadır (Cloquet vd., 2018). Bu nedenle

tüketicilerin ihtiyaçlarına yanıt veren ilişkisel stratejilerin geliştirilmesi hem bireylere hem de topluma daha büyük bir sosyal fayda sağlamak için zorunlu bir olgudur (Makris ve Kapetanaki, 2022). Çünkü sosyal modelin bakış açısına göre engellilerin dışlanması nedenleri esas olarak toplum içinde yatmaktadır. Bu nedenle ilişkisel müşteri ilişkileri geliştirerek bu sorunun üzerine gidilebilir. Erişilemeyen pazarlama iletişimlerinin neden olduğu zorluklarla karşılaşan engelliler için erişilebilir iletişim ve etkileşim pazarlama programlarının oluşturulması pazarlama çevresi ve engelli tüketiciler için önem arz etmektedir. Peters ve Bradbard (2007), çalışmalarında pazarlamacıları, engellilere yönelik web erişilebilirliğine dikkat çekerek bunun etkili bir ilişkisel pazarlama olmasının yanı sıra kurumsal sosyal sorumluluk olduğunu da vurgulamışlardır. Örneğin Kaufman Scarborough ve Childers (2009) ABD’de görme engelli kişilerin çevrimiçi alışveriş deneyimlerini araştırmış, görme engelli tüketicilerin erişilebilirliği hakkında bir düzenleme olmaması nedeniyle tüketimden mahrum kaldıklarını tespit etmişlerdir. Sağlık ürünlerinin reklamlarına dikkat çeken (Gajanova vd., 2021), engellilerle kişisel olarak temas halinde olan ve bu yolla güven inşa eden uzmanların ilişkisel pazarlamadaki başarılı rolüne vurgu yapmışlardır. Cengiz ve Aksöz (2018), engellilerin seyahatlerinde karşılaştıkları zorlukları araştırdıkları çalışmalarında işletme personelinin kendilerine yönelik tutumlarının, doğru ve erişilebilir bilgiye ulaşmada yaşadıkları güçlüklerinin seyahat fikrinden alıkoyduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yaprak ve Coşan (2023), işletmeler tarafından engellilere özel fiyat indirimi kampanyalarının ve engelliler için erişilebilir mağaza gibi pazarlama iletişimlerinin yürütülmesinin GSM operatörünün seçilmesi hususunda belirleyici bir kriter olduğunu ortaya koymuşlardır.

3. Yöntem

Bu araştırma, nitel bir literatür taraması ve kuramsal analiz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle 2010 yılı ve sonrası bilimsel çalışmalar taranmış; özellikle Web of Science indeksinde yer alan hakemli dergilerdeki makaleler incelenmiştir. Literatür taraması sırasında *sosyal dışlanma, ayrımcılık, sosyal model, kapsayıcı toplum, erişilebilirlik, medya temsili* gibi anahtar kavramlar kullanılmış; engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı konusunda ampirik bulgular içeren araştırmalar kadar, kuramsal tartışmalar içeren çalışmalar da dikkate alınmıştır. Bu kapsamda hem yabancı literatürden hem de Türkiye bağlamındaki kaynaklardan

yararlanılmış, ancak özellikle uluslararası perspektifin yakalanmasına özen gösterilmiştir.

Araştırmamanın yöntemi, sosyolojik içerik analizi olarak nitelendirilebilir. Elde edilen kaynaklar tematik olarak sınıflandırılmış ve temalar altında sentezlenmiştir. Her bir tema için, mevcut literatürdeki bulgular, yazarların yorum ve çıkarımlarıyla birlikte sunulmuştur. Metin içinde bulgular desteklenirken, APA stilinde atıflar kullanılmış ve ilgili çalışmalara doğrudan gönderme yapılmıştır. Son bölümde ise, literatürden hareketle elde edilen bilgiler ışığında çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bu yöntem, engelli bireylerin toplumsal katılımını engelleyen faktörleri çok boyutlu olarak analiz etmeyi ve kanıta dayalı öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

4. Bulgular

Literatür taraması sonucunda, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını etkileyen birbirine bağlı bir dizi sosyolojik sorun tespit edilmiştir. Bulgular, özellikle beş ana tema etrafında toplanmaktadır: toplumsal düzeydeki kalıp yargılar ve ayrımcılık, engellilik olgusuna yaklaşımda sosyal modelin benimsenme durumu, fiziksel ve kurumsal erişilebilirlik sorunları, eğitim ve medyanın rolü ve nihayetinde engelli bireylerin toplumsal katılım ve entegrasyon düzeyi. Aşağıda her bir başlık altında bu bulgular ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

76

4.1. Toplumsal Kalıp Yargılar ve Ayrımcılık

Erken dönem sosyoloji çalışmalarından beri (örn. Erving Goffman'ın) bilindiği üzere “stigma” kavramı, bir grup hakkında kalıp yargılar oluştuğunda, bu yargılar genellikle önyargı ve akabinde ayrımcı davranışlara dönüşmektedir. Engelliler için de benzer biçimde, yaygın stereotipler sonucunda dışlama veya himayeci tutumlarla karşılaşma ihtimali artmaktadır (Pelleboer-Gunnink et al. 2019).

Araştırmalar, toplumdaki negatif engelli imajının somut sonuçları olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, zihinsel engellilik konusunda Hollanda’da genel halk üzerinde yapılan bir çalışmada, yaygın stereotiplerin “yardıma muhtaç” veya “eğitilemez” gibi etiketler altında toplandığı görülmüştür; bu tür etiketler doğrudan açık bir ayrımcılığa yol açmasa da, engelli bireylerin özerk karar alma ve seçim yapma fırsatlarının sınırlandırılması gibi örtük ayrımcılık biçimlerine zemin hazırlamaktadır. Benzer şekilde, çeşitli

toplumlarda engelliler “dost canlısı ama yetersiz” ya da “tehlikeli/nuisance” gibi ikili stereotiplere maruz kalabilmektedir (örneğin, zihinsel engelli bireylerin hem sevecen görülüp hem de küçümsenmesi). Bu tip stereotiplerin ortak noktası, engelli bireyi toplumsal hiyerarşide daha alt bir konuma yerleştirerek eşit bir ortak olarak görülmesini engellemesi ve dolayısıyla toplumsal hayata tam katılımını sınırlamasıdır.

Damgalama ve ayrımcılık engelli bireylerin hayatının farklı alanlarında tezahür eder. Eğitim ortamlarında akran zorbalığı, işyerlerinde işe alımda veya kariyer ilerlemesinde ayrımcılık, kamusal mekânlarda veya hizmetlerde dışlanma gibi örnekler oldukça yaygındır. Nitekim bir çalışmada, ADA’nın² yürürlüğe girmesinden yıllar sonra bile, engelli çalışanların üçte birinin işyerinde ayrımcılığa uğradığını bildirdiği saptanmıştır. Önyargılar, sadece sıradan vatandaşlar arasında değil, bizzat engelli bireylerle çalışan profesyoneller arasında da görülebilmektedir; engellilerle ilgili alanlarda çalışan uzmanlar arasında bile irrasyonel inançlara dayalı önyargıların yaygın olduğu belirtilmektedir (Park ve Kim, 2018). Bu durum, damgalamanın yapısal bir toplumsal sorun olduğunu ve belirli meslekî eğitim seviyelerinin bile önyargıları tamamen ortadan kaldırmaya yetmediğini göstermektedir.

Toplumsal kalıp yargılar, engelli bireylere yönelik sosyal dışlanmanın temelinde yatan nedenlerden biridir. Literatürde, engellilerin maruz kaldığı sosyal dışlanmanın “çekirdek nedeni” olarak, diğer insanların damgalayıcı tutum ve davranışları gösterilmektedir (Saran et al., 2023). Örneğin, akıl sağlığıyla ilgili engelleri olan bireylere ilişkin olumsuz stereotipler, çevrelerindeki insanların onlara yaklaşımdan kaçınmasına ya da onlarla etkileşime girmekten imtina etmesine yol açabilmektedir. Aynı şekilde, zihinsel veya bedensel engelli bir komşusuyla “komşuluk ilişkisi kurmama”, “bir engelliye işe almama” ya da “engelli bir çocukla kendi çocuğunu aynı sınıfta istememe” gibi davranışlar, toplumda gözlenen ayrımcı yaklaşımlardandır. Bu tür sosyal mesafelendirme davranışları, engelli bireylerin yalnızlaşmasına

² ADA, "Americans with Disabilities Act" yani "Amerikalılar için Engelliler Yasası" anlamına gelmektedir. 1990 yılında yürürlüğe giren bu yasa, engelli bireylerin ayrımcılığa uğramamasını ve toplumsal yaşama eşit katılım sağlamasını güvence altına alan önemli bir medeni haklar yasasıdır. Bu yasa, eğitim, istihdam, kamu hizmetleri ve ulaşım gibi alanlarda engelli bireylere yönelik ayrımcılığın önlenmesi, makul düzenlemelerin yapılması ve erişilebilir ortamların sağlanması gibi temel ilkeleri içermektedir.

ve izolasyonuna neden olarak, topluma entegre olma olanaklarını sınırlandırır.

Damgalanmanın engelli bireyler üzerindeki etkileri yalnızca dışsal değil, aynı zamanda içseldir. Sürekli ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalan bireylerde zamanla içselleştirilmiş damgalama gelişebilir; yani kişi, toplumun kendisine biçtiği aşağılayıcı rolleri kabullenmeye başlayabilir. Bu durum, engelli bireylerin özsaygısını ve hayata katılım yönündeki motivasyonunu zedeleyerek kısır döngü yaratır. Örneğin, damgalanacağını düşünen bir genç engelli, iş arama cesaretini kaybedebilir ya da bir başka engelli öğrenci, okulda arkadaşlık kurmaktan kaçınabilir. Olumsuz toplumsal beklentiler, engelli bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerinin önünde psikolojik engeller oluşturur (Pelleboer-Gunnink et al. 2019).

Özetle, toplumsal kalıp yargılar ve ayrımcılık, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımını engelleyen en yaygın ve dirençli sorunlardır. Negatif tutumlar ve damgalayıcı inanışlar, engelli bireyleri güçsüzleştirip sosyal hayattan dışlarken; pozitif ve kapsayıcı tutumlar ise tam tersine onların toplumsal hayata katılımını kolaylaştırmaktadır (Babik and Gardner, 2021). Bu nedenle, engellilere yönelik önyargı ve stereotiplerle mücadele, kapsayıcı bir toplum inşa etmenin ilk adımlarından biridir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinilecek çözüm önerilerinin birçoğu, tam da bu önyargıların kırılması ve yerine olumlu, eşitlikçi bakış açıları geliştirilmesine odaklanacaktır.

4.2. Sosyal Modelin Benimsenmesi

Engellilik olgusuna yaklaşımdaki paradigmlar, engelli bireylerin toplumsal konumunu belirleyen önemli etmenlerdendir. Geleneksel olarak tıbbi model, engelliliği bireyin bir kusuru veya hastalığı olarak ele almış; çözümü de bireyin tedavi edilmesi veya rehabilite edilmesinde aramıştır. Bu yaklaşımda engelli birey, “düzeltilecek” bir probleme indirgenir ve esas sorunun kendisinde olduğu varsayılır (McCullough, 2022). Oysa son birkaç on yılda, özellikle engellilik çalışmalarında ve hak savunuculuğunda öne çıkan sosyal model, engelliliği toplumsal ve çevresel bir olgu olarak kavramsallaştırır. Sosyal modelin temel tezine göre, engellilik bireyin bedensel veya zihinsel farklılığından değil, toplumun bu farklılığa uyum sağlamamasından ve ortaya çıkardığı bariyerlerden kaynaklanır (Sisti, 2015). Başka bir ifadeyle,

bireyin belirli bir işlevde sınırlılığı (örneğin hareket kısıtlılığı veya görme kaybı) “engel” haline ancak çevre ona uygun düzenlenmediğinde gelmektedir

Sosyal model, engelliliğin tanımını yaparken “arıza bedende değil, toplumdadır” anlayışını benimser. Bu modele göre “engel” (disability) ve “bozukluk/hasar” (impairment) kavramları birbirinden ayrılır: Bozukluk, bireyin fiziksel veya zihinsel farklılığını ifade ederken; engel, toplumun bu farklılığa uyum sağlayamamasından doğan kısıtlılıkları tanımlar. Örneğin tıbbi model, tekerlekli sandalye kullanan bir kişinin merdivenleri çıkamamasını o kişinin yürüme yetisinin olmamasına bağlarken; sosyal model, asıl sorunun binada rampanın bulunmaması olduğunu vurgular (McCullough, 2022). Dolayısıyla sosyal model, çözüm olarak bireyin *tedavi edilmesini* değil, toplumsal ve fiziksel çevrenin dönüştürülmesini savunur.

Sosyal model yaklaşımı, engelliliği bir insan hakları meselesi olarak görmenin de temelini oluşturmuştur. 2000’li yıllardan itibaren birçok ülkede engelli haklarına ilişkin yasal düzenlemelerde ve politik söylemlerde sosyal modelin izleri görülmektedir. Özellikle 2006 tarihli BM Engelli Hakları Sözleşmesi, engelliliğe dair sosyal ve insan hakları temelli bir yaklaşımı benimsemiş; ayrımcılığın yasaklanması, makul düzenlemelerin yapılması ve evrensel tasarım ilkelerinin uygulanması gibi yükümlülüklerle sosyal modeli somut politikalara yansıtmıştır (World Bank, 2023). Literatürde de sosyal model geniş kabul görmüş ve engelli bireylerin sivil haklarının güvence altına alınmasında önemli ilerlemelere zemin hazırlamıştır (Sisti, 2015). Özellikle Birleşik Krallık merkezli engelli hakları hareketleri, sosyal modelin yaygınlaşmasında öncü rol oynamış; “Nothing About Us Without Us” (Bizsiz asla) sloganı etrafında engelli bireylerin toplumsal hayata tam katılım talebiyle sosyal bariyerlerin kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır.

Ancak sosyal modelin kuramsal kabulü ile toplumsal yaşamda tam anlamıyla benimsenmesi arasında bir fark olduğu da belirtilmelidir. Birçok toplum ve kurum hâlâ tıbbi modelin izlerini taşımaktadır. Örneğin, engelli bireyleri edilgen yardım alıcıları olarak gören veya onları toplumdan ayrı özel kurumlarda izole eden uygulamalar, tıbbi/yardım temelli yaklaşımın yansımalarıdır. Sosyal modelin benimsenmesi ise, engelli bireyleri toplumun eşit üyeleri olarak görmeyi ve güç dengelerini sorgulamayı gerektirir. Sosyal modele dayalı bir perspektif, engelliliği hayatın doğal akışının bir parçası,

insani yaşam çeşitliliğinin bir ifadesi olarak kabul eder. Bu bakış açısı, toplumsal normları ve yapıları eleştirerek, engelli bireyleri dışlayan tutum ve uygulamaların dönüşümünü hedefler.

Sosyal modelin pratiğe yansımaları, belirli politika ve düzenlemelerin hayata geçirilmesini zorunlu kılar. Güçlü bir sosyal model uygulaması, şu adımları içerir: toplumsal bariyerlerin ortadan kaldırılması, ayrımcılık karşıtı yasaların yürürlüğe konulması, engelli bireylerin bağımsız yaşamlarını destekleyecek hizmetlerin sağlanması ve genel olarak engelliliğin bir eşitsizlik konusu olarak ele alınması. Shakespeare (2006) gibi araştırmacılar, sosyal model yaklaşımlarının engelli hakları perspektifinden ilerlemeci, tıbbi model yaklaşımlarının ise geriletici olduğunu belirtmiştir (McCullough, 2022). Gerçekten de sosyal modele dayalı politikalar, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımını engelleyen fiziksel, tutumsal ve kurumsal engelleri proaktif biçimde kaldırmayı amaçlar. Örneğin, işe alımlarda engelli bireylere karşı ayrımcılığı yasaklayan kanunlar çıkarılması, kamu binalarının erişilebilir hale getirilmesi, eğitimde kapsayıcı modellerin uygulanması, sosyal modelin benimsenmesinin pratik karşılıklarıdır.

Bu bağlamda, sosyal modelin hem kamusal politikalar düzeyinde hem de genel toplumsal bilinç düzeyinde tam olarak benimsenmesi büyük önem taşımaktadır. Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını artırmak, yalnızca rehabilitasyon veya bireysel uyum çabalarıyla değil, esasen toplumsal dönüşümle mümkün olacaktır. Sosyal model, bize bu dönüşümün yönünü göstermektedir: Erişilebilir şehirler, kapsayıcı okullar, ayrımcılık yapmayan işyerleri ve bilinçli, saygılı bir toplum... Bunlar, sosyal model perspektifinin ideal sonuçlarıdır. Çalışmanın devamında ele alınan erişilebilirlik, eğitim, medya ve sosyal katılım başlıkları da aslında sosyal modelin farklı boyutlardaki uygulanma gerekliliklerine işaret etmektedir.

4.3. Erişilebilirlik ve Toplumsal Altyapı

Fiziksel çevrenin ve toplumsal altyapının erişilebilir olmaması, engelli bireylerin günlük yaşama katılımında en somut ve gözle görülür engellerden biridir. Engelli bireyler, çoğu zaman sıradan insanların rahatça faydalandığı mekânlara veya hizmetlere erişimde büyük güçlüklerle karşılaşır. Bu güçlüklerin temelinde, şehirlerin, binaların, ulaşım sistemlerinin ve diğer altyapı unsurlarının engelli bireylerin ihtiyaçları düşünülmeden tasarlanmış olması yatmaktadır. Kaldırımlar, toplu taşıma

araçları, kamu binaları, parklar, iletişim sistemleri ve daha birçok alanda erişilebilirlik sorunları yaşanmaktadır. Örneğin, bir tekerlekli sandalye kullanıcısı için rampa veya asansör olmayan bir bina fiilen erişilemez durumdadır; aynı şekilde görme engelli bir birey için kabartma yazı (Braille) veya sesli yönlendirme olmayan bir kamu hizmeti, ona kapalı demektir.

Dünya Bankası’nın engellilik üzerine hazırladığı bir rapor, engelli bireylerin toplumsal ve ekonomik katılımının önündeki başlıca engelleri şu şekilde sıralamıştır: erişilemez fiziksel çevreler ve ulaşım, uygun destekleyici cihaz ve teknolojilerin bulunmayışı, uyarlanmış iletişim araçlarının eksikliği, hizmet sunumundaki aksaklıklar ve toplumdaki önyargı ile damgalanma (World Bank, 2023). Bu liste, sorunun çok boyutlu doğasına işaret etmekle birlikte, fiziksel altyapı ve iletişim imkânlarındaki eksikliklerin ne kadar kritik olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekten de bir bina engelli bir birey için erişilemez ise, o bina içinde sunulan hizmetlere erişim de otomatik olarak kısıtlanmış olur. Örneğin, adliyede rampanın olmaması, engelli bir bireyin adalete erişimini; otobüslerde uygun erişim mekanizması olmaması, o bireyin işe veya okula gidişini; web sitelerinin görme engellilere uyumlu tasarlanmaması ise temel bilgilere ulaşımını engelleyebilir.

Ulaşım engelleri, erişilebilirlik tartışmalarında özel bir yer tutmaktadır. Toplu taşıma araçlarının ve altyapısının (istasyonlar, duraklar vb.) erişilebilir olmaması, engelli bireylerin bağımsız hareketliliğini ciddi ölçüde sınırlar. Yapılan çalışmalar, ulaşım erişiminin kısıtlı olmasının engelli bireylerin sosyal ve topluluk faaliyetlerine katılımını azalttığını göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, engelli bireylerin iş fırsatlarına veya sağlık/rehabilitasyon hizmetlerine ulaşamamasında *erişilebilir ulaşım eksikliği* önemli bir paya sahiptir. Bu durum, engelli bireyleri çoğunlukla ev içine mahkûm edebilmekte veya sürekli bir başkasının yardımına bağımlı kılabilir (Smith ve Doe, 2017).

Kamusal alanların ve binaların erişilebilirliği de bir diğer kritik konudur. Kaldırım yükseklikleri, yaya geçitleri, bina girişleri, tuvaletler, asansörler, acil çıkışlar gibi sayısız ayrıntıda engelliler için engeller mevcuttur. Bir sistematik derleme çalışması, pek çok kentte kaldırım rampalarının eksikliği, dar kapılar, uygun olmayan merdiven basamakları, engelli park yerlerinin yetersizliği gibi unsurların, hareket kısıtlılığı olan bireylerin yaşam kalitesini ve güvenliğini ciddi şekilde olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur.

Kamusal mekânlardaki fiziksel bariyerler, engelli bireylerin sadece toplumsal katılımını değil, aynı zamanda sağlık ve güvenliğini, bağımsızlığını da azaltmaktadır (Kapsalis et al. 2024). Örneğin, kaldırımlarda rampaların olmaması veya uygun olmayan zemin yapısı, tekerlekli sandalye kullanan birinin dışarıda dolaşırken sık sık tehlikeyle karşılaşmasına, düşme ya da kazaya maruz kalma riskine yol açabilir; bu da o bireyin hem fiziksel sağlığını tehdit eder hem de tek başına sokağa çıkma isteğini kırarak bağımsızlığını sınırlar.

Dijital ve iletişim altyapısında erişilebilirlik de günümüz toplumlarında giderek önem kazanmaktadır. Bilgiye erişimin büyük ölçüde dijital platformlar üzerinden sağlandığı bir çağda, web sitelerinin, mobil uygulamaların, dijital eğitim materyallerinin engelli bireyler düşünülerek tasarlanması gerekmektedir. Ancak halen birçok web sitesi ekran okuyucularla uyumlu değildir, videoların birçoğunda işaret dili çevirisi veya altyazı bulunmamaktadır. Bu tür dijital erişim engelleri, engelli bireylerin eğitimden kamusal bilgilere kadar pek çok alanda *güncel kalmasını ve etkin katılımını* zorlaştırır. Örneğin, görme engelli bir öğrenci için dijital kütüphanelerin erişilebilir olmaması, onun bilgiye erişimini akranlarına göre geciktirebilir; işitme engelli bir birey için acil durum anonslarının veya haber bültenlerinin altyazısız olması, hayati bilgileri kaçırmaya neden olabilir (World Bank, 2023).

Erişilebilirlik sorunlarının çözümü, temelde evrensel tasarım ilkelerinin ve makul düzenlemelerin hayata geçirilmesini gerektirir. Evrensel tasarım, ürünlerin ve ortamların, ek bir adaptasyona gerek kalmadan herkes tarafından kullanılabilir biçimde tasarlanmasını savunan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım benimsendiğinde, örneğin yeni inşa edilen bir bina en baştan asansörle, rampasıyla, işaretlemeleriyle tüm kullanıcı çeşitliliğini kapsayacak şekilde planlanır.

Toplumsal altyapıda erişilebilirliği artırmak için son yıllarda atılan adımlar umut vericidir. Örneğin, kent planlama süreçlerine engelli STK’larının dahil edilmesi, “erişilebilir kent” inisiyatifleri, akıllı ulaşım sistemlerine engelli dostu teknolojilerin eklenmesi gibi uygulamalar yaygınlaşmaktadır. Bununla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde erişilebilirlik standartlarının hayata geçirilmesinde sıkıntılar devam etmektedir. Ekonomik kaynak yetersizliği, farkındalık eksikliği ve denetim zayıflığı gibi

nedenlerle, kâğıt üzerindeki standartlar pratikte uygulanamayabilmektedir. Bu nedenle, erişilebilirlik meselesi sadece teknik değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal bir öncelik haline getirilmelidir. Engelli bireylerin kamusal hayata tam katılımı, kentsel ve kırsal altyapının onların ihtiyaçlarına cevap verebilmesiyle doğrudan ilişkilidir.

Sonuç olarak, erişilebilirlik ve toplumsal altyapıdaki eksiklikler, engelli bireylerin sosyal yaşamdan dışlanmasına yol açan en somut bariyerlerdir. Bu bariyerlerin kaldırılması, yalnızca engelli bireyler için değil, yaşlılar, çocuklar ve geçici hareket kısıtlılığı yaşayan tüm kesimler için de daha yaşanabilir bir toplum demektir. Bu nedenle erişilebilirlik, kapsayıcı bir toplum hedefinin temel yapı taşlarından biridir.

4.4. Eğitim, Farkındalık ve Medya

Engelli bireylerin toplumsal kabulünü ve entegrasyonunu belirleyen bir diğer boyut, toplumun bilinç düzeyi ve medyada engelliliğin temsildir. Eğitimin ve medyanın rolü, burada çift yönlüdür: Uygun şekilde kullanıldığında önyargıları kırma ve farkındalığı artırma potansiyeline sahipken, olumsuz veya yetersiz olduğunda mevcut stereotipleri pekiştirebilir.

Eğitim ve farkındalık çalışmaları, engelliliğe yönelik tutumların dönüşümünde kritik öneme sahiptir. Özellikle çocukluk ve gençlik döneminde verilen mesajlar, bireylerin ileriki yaşamlarında farklılıklara bakışını şekillendirir. Kapsayıcı eğitim, engelli ve engelli olmayan öğrencilerin bir arada öğrenim görmesini sağlayarak, erken yaşta karşılıklı etkileşim ve anlayış geliştirmeyi hedefler. Bu model, engelli öğrencilerin akran zorbalığından korunması ve sosyal beceriler kazanması kadar, engelli olmayan öğrencilerin de çeşitliliğe saygı duymayı öğrenmesi açısından değerlidir. Araştırmalar, okul ortamında engelli akranlarıyla etkileşimde bulunan çocukların, engellilere yönelik daha olumlu tutumlar geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, bir çalışmada ilkökul düzeyinde kısa süreli bir “engellilik farkındalığı programı” uygulandığında, öğrencilerin engellilere dair bilgi ve kabullenme düzeylerinde anlamlı artış gözlenmiştir.

Yükseköğretim düzeyinde de benzer şekilde engellilik bilinci eğitimlerinin etkili olduğu görülmüştür. Güney Kore’de üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir deneysel çalışmada, engellilik konusunda özel bir farkındalık eğitim programına katılan öğrencilerin, program öncesine kıyasla engellilere

yönelik önyargılarında belirgin bir azalma ve olumlu tutumlarında artış tespit edilmiştir. Kontrol grubundaki (eğitim almayan) öğrencilerde tutumlarda kayda değer bir değişim gözlenmezken, eğitime katılan öğrencilerde ön yargı puanlarının düşmesi eğitimin pozitif etkisini ortaya koymuştur. Araştırmacılar, üniversite öğrencilerine yönelik bu tür bilinçlendirme programlarının, profesyonel yaşama atıldıklarında da engelli bireylere karşı daha kapsayıcı uygulamalar geliştirmelerine zemin hazırlayacağını vurgulamışlardır (Park ve Kim, 2018). Dolayısıyla, hem okul öncesinden başlayarak genel eğitim sistemi içinde, hem de yetişkin dönemde hizmet içi eğitimler veya kamuoyu kampanyaları yoluyla toplumun tüm kesimlerinde engellilik konusunda farkındalık artırıcı eğitimler düzenlemek, önyargıların yıkılmasında ve empati geliştirilmesinde hayati bir rol oynar.

Medyada engelliliğin temsili, toplumun engelli bireyleri algılama biçimini güçlü şekilde etkileyen bir diğer unsurdur. Kitle iletişim araçları – televizyon, sinema, haber medyası, sosyal medya – engellilik hakkında olumlu ya da olumsuz imajlar yaratabilir. Ne yazık ki geçmişten bu yana medyada engelliler çoğunlukla ya acınacak “mazlum” figürler ya da “süper engelli” kahramanlar şeklinde uç noktalarda temsil edilmiştir. Bu tür temsiller, engellilerin günlük hayatın doğal bir parçası olduğu gerçeğini yansıtmaktan uzaktır ve toplumsal stereotipleri pekiştirme riski taşır. Nitekim yapılan çalışmalar, medya temsillerinin toplumun engellilik konusundaki algı ve anlayışını şekillendirdiğini, filmlerde ve dizilerde kullanılan kalıpların engellilere yönelik damgalamaya katkı sunabildiğini göstermektedir. Özellikle popüler filmlerde engelli karakterlerin çeşitliliğinin sınırlı olması ve mevcut örneklerde de genellikle engelli olmayan aktörler tarafından canlandırılması, engelliliğin toplum gözündeki “öteki” konumunu yeniden üretmektedir. Örneğin 1930’lardan 2010’lara dek popüler filmlerde zihinsel engelli karakterleri inceleyen bir çalışmada, bu karakterlerin ezici çoğunlukla beyaz ve erkek olarak tasvir edildiği, genellikle “çocuksu” veya “tehlikeli” stereotiplerine sıkıştırıldığı bulunmuştur (Bradford et al., 2024). Bu temsil kalıpları, gerçek hayatta zihinsel engelli bireylere karşı beslenen önyargıları (ör. “onlar hep çocuk gibi kalır” ya da “onlar topluma uymaz, tehlikeli olabilir”) destekleyebilmektedir.

Medyanın engelli bireyler üzerinde psikososyal etkileri de bulunmaktadır. Olumsuz veya dışlayıcı temsil, engelli bireylerde değersizlik hissini

artırabilir ve toplumsal katılım motivasyonlarını düşürebilir. Toplumun geneli için ise, medyada engellileri nadiren ve stereotipik rollerde görmek, farkında olmadan kalıp yargıların zihinlere yerleşmesine yol açar. Örneğin, sürekli acınası bir engelli figürü gören izleyici, gerçek hayatta karşılaştığı engelli bir bireye de yalnızca merhamet veya yardım nesnesi olarak yaklaşabilir, onu eşit bir birey olarak görmekte zorlanabilir. Nitekim dil ve medya tasvirlerinin, toplumun engellilere dair olumsuz kanaatlerinde pay sahibi olabileceği belirtilmiştir; medyada engellilik genellikle ya bir trajedi ya da bir ilham hikayesi şeklinde uçlarda ele alınmakta, bu da sıradan ve çeşitli engelli deneyimlerinin görünürlüğünü azaltmaktadır (Hossen ve Reed, 2023).

Öte yandan, medya doğru kullanıldığında farkındalık yaratmanın en güçlü araçlarından biri olabilir. Son yıllarda bazı medya yapımlarında engelli karakterlerin daha gerçekçi ve çeşitlilik arz eden biçimde temsil edilmeye başlandığı görülmektedir. Özellikle engelli bireylerin bizzat medya içeriklerinin üretimine katılması, kamera önünde veya arkasında yer alması, temsil kalitesini yükseltmektedir. Uzmanlar, medyanın engelliliği normalleştirme ve hem engelli hem engelli olmayan kitlelere ilham veren, ilişki kurulabilir engelli karakterler sunma gücüne dikkat çekmektedir (Brevig, 2022). Gerçekten de, televizyon veya sinemada kendilerini yansıtan karakterler gören engelli bireyler için bu durum güçlendirici olabilmekte; engelli olmayan izleyiciler için ise engelliliğe dair korku veya önyargıları azaltıcı bir “alıştırma” işlevi görebilmektedir. Örneğin, popüler bir dizide tekerlekli sandalye kullanan bir karakterin diğer karakterlerle eşit düzeyde derinlikli ve güçlü bir kişilik olarak sunulması, izleyicilerin gerçek hayatta tekerlekli sandalye kullanıcılarına bakışını olumlu yönde etkileyebilir.

Ancak mevcut tabloya bakıldığında, medyada hala ciddi bir temsil eksikliği olduğu açıktır. Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan bir analiz, engelli karakterlerin televizyondaki karakterlerin sadece %3 kadarını oluşturduğunu ve bunların da çok büyük bir kısmının engelli olmayan aktörlerce canlandırıldığını ortaya koymuştur. Bu durum, engelli bireylerin hikâyelerinin ve deneyimlerinin görünmez kılındığını göstermektedir. Engellilik, çeşitlilik, eşitlik ve kapsayıcılık (DEI)³ tartışmalarında da

³ DEI, İngilizce "Diversity, Equity, and Inclusion" yani "Çeşitlilik, Eşitlik ve Kapsayıcılık" terimlerinin kısaltmasıdır. Bu terimler, özellikle kurumsal, eğitimsel ve sosyal politikalar

genellikle göz ardı edilen bir boyuttur. Örneğin, şirketlerin veya kurumların çeşitlilik politikalarında etnik, cinsel, yaş çeşitliliği gibi unsurlar vurgulanırken, engellilik çoğu zaman unutulmaktadır. Medya içerikleri de bu toplumsal körlüğü yansıtmaktadır (Brevig, 2022).

Sonuç olarak, eğitim ve farkındalık çalışmaları ile medya temsili, engelli bireylerin toplumsal uyumunda hem sorunlu hem de potansiyel olarak çözüm sunan alanlardır. Eğitim cephesinde, hem formal eğitim sistemi içinde kapsayıcılığı artırmak hem de halk eğitimleriyle önyargıları kırmak mümkündür. Medya cephesinde ise, içerik üreticilerin sorumlu ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemesi, engelli bireylerin medya sektöründe daha fazla istihdam edilmesi ve engellilik konusunun topluma doğru biçimde aktarılması gerekmektedir. Engelli bireylerin başarı hikâyelerinin, gündelik yaşam mücadelelerinin ve çeşitliliklerinin medyada yer bulması, toplumun engelliliğe dair anlayışını dönüştürme gücüne sahiptir. Bu nedenle, eğitim ve medya alanındaki stratejiler, engelli bireylere yönelik toplumsal bakışın dönüştürülmesinde merkezi öneme sahip olacaktır.

4.5. Toplumsal Katılım ve Sosyal Entegrasyon

Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılım düzeyi, yukarıda tartışılan tüm faktörlerin bir araya gelerek ortaya çıkardığı nihai tabloyu temsil eder. Toplumsal katılım, engelli bireylerin eğitim, istihdam, siyaset, kültür-sanat, spor, sosyal etkileşimler gibi hayatın her alanında yer alabilmelerini ifade eder. Sosyal entegrasyon ise, engelli bireylerin toplum tarafından kabul görmesi, dışlanmadan birlikte yaşayabilme hali anlamına gelir. Modern toplumlar, kendilerini “kapsayıcı toplum” olarak tanımlayabilmek için engelli bireylerin de tıpkı diğer vatandaşlar gibi tam katılımını sağlamayı hedeflemektedir.

Ne var ki pratikte, engelli bireyler pek çok ülkede halen sosyal yaşamın kenarında kalmaktadır. Eğitimde kaynaştırma politikalarının yetersiz uygulanması, iş piyasasında engellilere yönelik önyargılar, kamusal etkinliklerin ve mekanların erişilebilir olmaması, siyasette engelli temsilcilerin çok az sayıda oluşu gibi etkenler, engelli bireylerin sosyal entegrasyonunu kısıtlamaktadır. Birleşmiş Milletler’in 2018 yılı Engellilik ve

çerçevesinde farklılıkların (ırk, cinsiyet, yaş, engellilik vb.) tanınması, tüm bireylere eşit fırsatların sunulması ve her bireyin dahil edildiği kapsayıcı ortamların oluşturulması anlamına gelir.

Kalkınma Raporu, dünyada özellikle engelli kadınlar ve kız çocuklarının karar alma mekanizmalarında ve siyasi katılımıda ciddi şekilde az temsil edildiğini vurgulamıştır (UN Report Finds Inclusion Gaps for People with Disabilities). Bu durum, engelli bireylerin seslerinin kamusal alanda duyulmasını engellemekte ve ihtiyaçlarının politika yapım süreçlerinde göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Örneğin, pek çok ülkede parlamento üyeleri veya yerel yöneticiler arasında engelli birey oranı nüfustaki engelli oranının çok altındadır; bu da siyasi kararların engellilerin perspektifini yansıtmamasına neden olabilir.

İstihdam alanı, toplumsal katılımın en önemli göstergelerinden biridir. Çalışma hayatına katılmak, bireylere ekonomik bağımsızlık sağladığı gibi sosyal kimlik ve aidiyet duygusu da verir. Ancak engelli bireylerin istihdam oranları, hemen her toplumda engelli olmayanlara kıyasla düşüktür. Örneğin Avrupa Birliği ülkelerinde engelli bireylerin istihdam oranının engelli olmayanlara göre %20-30 daha düşük olduğu bildirilmektedir. Bu farkın ardında, işverenlerin engelli bireylere yönelik önyargıları (üretken olamayacakları yanılgısı gibi), iş yerlerindeki fiziksel koşulların engellilere uygun olmaması ve ayrımcılık gibi nedenler yatmaktadır. İş bulabilen engelli bireyler dahi çoğu zaman yetenek ve eğitim düzeylerinin altında, düşük statülü işlere razı olmak zorunda kalmaktadır. Bunun sonucunda, engelli bireyler arasında yoksulluk riski artmakta ve bu da sosyal katılımı daha da zorlaştıran bir kısır döngü yaratmaktadır (World Bank, 2023).

Eğitim olanaklarına erişim de sosyal entegrasyonun önemli bir ayağıdır. Bir toplumda engelli bireyler daha çocuklukta eğitim sisteminin dışında kalıyor veya ayrıştırılmış özel eğitim ortamlarında izole ediliyorsa, ilerleyen yaşlarda tam katılım beklemek güçleşir. Kapsayıcı eğitim politikalarının başarıyla uygulandığı toplumlarda, engelli gençler daha yüksek eğitim düzeyine ulaşabilmekte ve bu da onların iş piyasasına, kültürel hayata katılım şanslarını artırmaktadır. Eğitim ayrıca engelli bireylerin öz-yeterlik duygularını pekiştirerek sosyal hayatta daha aktif rol almalarını sağlayabilir. Örneğin, yükseköğrenim görmüş engelli bir birey, sivil toplumda veya siyasette daha etkin rol alabilmekte, kendi hakları için savunuculuk yapabilmektedir.

Sosyal ilişkiler ve topluluk etkinlikleri, engelli bireylerin yaşam kalitesi ve entegrasyonu açısından bir başka belirleyici faktördür. Aile ve yakın çevre

desteği birçok engelli birey için kritik önem taşısa da, bunun ötesinde arkadaşlıklar kurabilmek, sosyal gruplara dahil olabilmek de bir o kadar değerlidir. Engelli bireyler, uygun ortam ve fırsatlar sağlandığında spor kulüplerine, sanat atölyelerine, gönüllü faaliyetlere veya mahalle etkinliklerine katılarak toplumla bütünleşebilmektedir. Bu tür katılım, karşılıklı etkileşim yoluyla önyargıları da azaltır; engelli olmayan bireyler, engelli bireylerle birlikte etkinliklere katıldıkça onları daha iyi anlar ve bilinçdışı önyargılarını terk etmeye başlarlar. Bir araştırmada, spor kulüplerine aktif olarak katılan engelli bireylerin, katılmayanlara göre daha yüksek özgüven ve sosyal destek algısına sahip olduğu, ayrıca spor faaliyetlerinin engelli bireylerin psikolojik iyilik hallerine olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir.

Ancak engelli bireylerin sosyal etkinliklere katılımı da erişilebilirlik ve tutum sorunlarından etkilenir. Eğer bir tiyatro salonu tekerlekli sandalye erişimine uygun değilse veya bir atölyede işaret dili tercümesi yoksa, engelli birey o etkinliğe dahil olamaz. Benzer şekilde, toplumsal ortamlarda engelli bireylere nasıl yaklaşacağını bilmeyen veya yanlış yaklaşan kişiler, istemeden de olsa dışlayıcı bir atmosfer yaratabilir. Bu nedenle, sosyal entegrasyonun sağlanabilmesi için toplumun genelinin bilinç düzeyinin yükseltilmesi (önceki bölümde bahsedilen farkındalık çalışmaları sayesinde) ve ortamların evrensel tasarıma uygun hale getirilmesi gerekir.

Toplumsal katılım ve entegrasyon alanında son yıllarda bazı olumlu eğilimler de gözlenmektedir. Örneğin birçok ülkede engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmelerini desteklemek amacıyla kişisel yardım hizmetleri ve destek teknolojileri yaygınlaşmaktadır. Bu sayede engelli bireyler, ailelerine bağımlı kalmadan kendi evlerinde yaşayabilmekte, günlük işlerini yaparken veya sosyal faaliyetlere katılırken asistan desteği alabilmektedir. Ayrıca engelli bireylerin örgütlendiği dernekler ve platformlar, *engelli hakları hareketinin* güçlenmesine katkıda bulunmakta ve toplumda daha görünür hale gelmelerini sağlamaktadır. Bu örgütler, engelli bireylerin sorunlarını kamuoyu gündemine taşıyarak toplumsal farkındalığı artırma misyonu da üstlenir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, toplumsal entegrasyon hedefinin henüz tam manasıyla gerçekleşmediği, ancak bunun bir *hedef* olarak hem ulusal hem uluslararası düzeyde benimsendiği söylenebilir. Sosyal entegrasyonu

sağlanmış kapsayıcı bir toplum, sadece engelli bireyler için değil herkes için daha adil ve eşitlikçi bir toplumdur. Çünkü erişilebilir ve kapsayıcı uygulamalar, toplumun tüm kırılgan gruplarına fayda sağlar ve genel yaşam kalitesini yükseltir. Engelli bireylerin sosyal, ekonomik, kültürel hayata tam katılımı sağlandığında, aslında toplumsal dayanışma ve birlik duygusu da pekişir; ayrımcılığın yerini kapsayıcılık alır.

Bu bölümde ele alınan beş boyut – önyargılar, sosyal model, erişilebilirlik, eğitim-medya ve sosyal katılım – birbiriyle yakından ilişkilidir ve bir bütün olarak engelli bireylerin toplumsal yaşam deneyimini şekillendirmektedir. İzleyen bölümde, bu bulgulardan hareketle varılabilecek genel sonuçlar ve bu alanlarda iyileşme sağlanmasına yönelik öneriler sunulacaktır.

5. Sonuç

Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını ele alan bu çalışma, sorunun çok boyutlu ve birbirine bağlı dinamikler içerdiğini ortaya koymuştur. Toplumsal kalıp yargılar ve ayrımcılık, engelli bireylerin maruz kaldığı diğer tüm sorunların temelinde yatan ve acilen ele alınması gereken bir boyuttur. Önyargılar, hem bireysel düzeyde (davranış ve tutumlarda) hem de kurumsal düzeyde (politika ve uygulamalarda) engellileri dezavantajlı konuma itmektedir. Sosyal modelin benimsenmesi, engellilik olgusunun doğru anlaşılması ve ele alınması için kritik bir paradigmadır; engelli bireylerin toplumdan dışlanmasına yol açan asıl etkenlerin bireysel sağlık durumlarından ziyade toplumsal bariyerler olduğunu bizlere hatırlatır. Erişilebilirlik ve altyapı sorunları, engellilerin bağımsız ve güvenli bir şekilde hayatın içinde olabilmesinin ön koşuludur; fiziksel çevrenin ve hizmetlerin erişilebilir olmaması, sosyal katılımın fiilen önünü kesmektedir. Eğitim ve medya alanı, hem sorunun parçası olabilen hem de çözümün anahtarı sayılabilecek bir boyuttur; doğru eğitim politikaları ve duyarlı medya temsilcileri, engelli bireylere yönelik toplumsal bakış açısını dönüştürme gücüne sahiptir. Son olarak, toplumsal katılım ve entegrasyon düzeyi, tüm bu faktörlerin bir arada değerlendirilmesiyle şekillenir ve bir toplumun engelli bireyler için ne derece kapsayıcı olduğunu ortaya koyar.

Bulgular, engelli bireylere yönelik sosyal dışlanmanın sadece bir kesimin marjinal sorunu değil, genel olarak toplumsal adalet ve kapsayıcılık meselesi olduğunu göstermektedir. Engellilerin eşit katılımı sağlanmaksızın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak veya tam demokratik bir

toplum yapısı kurmak mümkün değildir. Nitekim uluslararası hukuk ve politikalar da (örneğin BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi) engellilerin toplumsal entegrasyonunu bir öncelik olarak tanımıştır. EHŞ’nin onaylanmasıyla dünya genelinde devletler, engellilerin topluma tam ve etkin katılımını sağlama taahhüdünde bulunmuşlar ve ayrımcılıkla mücadeleyi üstlenmişlerdir (World Bank, 2023). Bunun bir sonucu olarak, pek çok ülkede yasal çerçeveler gelişmiş; ancak uygulamada henüz istenen düzeye gelinmemiştir.

Yapılan çalışmada, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımının önündeki engellerin giderilmesi için bütüncül bir yaklaşım gerektiği kanısına varılmıştır. Sadece fiziksel çevreyi düzenlemek yeterli değildir; zihinlerdeki önyargı duvarları yıkılmadıkça, engelliler kendilerini dışlanmış hissetmeye devam edecektir. Aynı şekilde, sadece tutum değiştirmek de tek başına kafi gelmez; erişilebilirlik standartları ve yasal güvenceler ile desteklenmeyen iyi niyetli söylemler, pratikte sonuçsuz kalabilir. Bu nedenle, yapısal (yasal ve fiziksel) düzenlemeler ile kültürel (tutum ve farkındalık) değişimler eşzamanlı olarak ilerlemelidir.

Araştırmadan çıkan bir diğer önemli sonuç, engelli bireylerin toplumsal katılımını artırma yönündeki müdahalelerin şimdiye dek daha çok bireysel beceri kazandırma veya rehabilitasyon odaklı olduğudur. Oysa literatürde vurgulandığı üzere, mevcut kanıtlar daha çok engelli bireylerin sosyal becerilerini geliştirmeye yoğunlaşırken, toplumsal dışlanmanın yapısal dinamiklerine yeterince eğilinmediği belirtilmektedir. Halbuki engellilerin kapsamlı biçimde dahil olduğu bir toplum yaratmak için, damgalamayı azaltacak, yasaları ve kurumları güçlendirecek müdahalelere ihtiyaç vardır (Saran et al., 2023). Bu tespit, gelecekteki çabaların yönlendirilmesi açısından önemlidir.

Sonuç olarak, engelli bireylerin eşit ve onurlu bir biçimde toplumsal yaşama katılımını sağlamak hem ahlaki bir yükümlülük hem de toplumsal ilerleme için bir gerekliliktir. Toplumun en kırılgan üyelerinin refahı ve entegrasyonu, o toplumun medenilik ölçütlerinden biridir. Engelli bireyleri dışlayan bir toplum, potansiyelinin önemli bir kısmını kullanamıyor demektir. Buna karşılık, engelli bireylerin tam katılımını sağlayan kapsayıcı bir toplum, yaratıcılığı, üretkenliği ve sosyal dayanışmayı artıracaktır. Engelli bireylerin toplumsal yaşama etkin katılımının önündeki sosyolojik

engellerin aşılması, yalnızca yasal düzenlemelerle değil; aynı zamanda kapsayıcı, erişilebilir ve empati temelli pazarlama stratejilerinin geliştirilmesiyle mümkündür. İlişkisel pazarlama yaklaşımı, engelli bireylerle toplum arasında güvene dayalı bağlar kurarak sosyal dışlanmayı azaltma ve toplumsal entegrasyonu güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda, erişilebilirlik odaklı iletişim politikaları ve farkındalık temelli uygulamalar hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dönüşüm yaratabilir.

Bu araştırma, literatürdeki bulgulara dayanarak mevcut durumu analiz etmiş ve çeşitli eksiklik alanlarını ortaya koymuştur. Son bölümde, bu analiz ışığında geliştirilen somut öneriler sunulacaktır. Bu öneriler, politika yapıcılara, eğitimcilere, medya temsilcilerine ve genel olarak toplumun tüm kesimlerine yöneliktir. Amaç, engelli bireylerin katılımını engelleyen bariyerleri azaltmak ve nihayetinde herkes için kapsayıcı bir topluma doğru yol almaktır.

6. Öneriler

Engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımını sağlamak üzere, bulgular ışığında aşağıdaki politika ve uygulama önerileri geliştirilmiştir:

- **Ayrımcılık Karşıtı Yasaların Güçlendirilmesi ve Uygulanması:**
Engelli bireylere yönelik ayrımcılığı açıkça yasaklayan ve ihlal durumunda caydırıcı yaptırımlar öngören yasal çerçeveler oluşturulmalı ya da mevcut yasalar güçlendirilmelidir. Birçok ülkede engellileri koruyan temel yasalar bulunsa da uygulamada boşluklar mevcuttur. İşe alımda, eğitimde, sağlık hizmetlerinde veya kamu hizmetlerine erişimde engellilere karşı ayrımcılık yapan kişi ve kurumlar etkin şekilde denetlenmeli ve yaptırıma tabi tutulmalıdır. Ayrıca, makul düzenleme yapmayan işveren veya kurumlara karşı hukuki başvuru mekanizmaları engelliler için erişilebilir ve etkili hale getirilmelidir. Yasal çerçeve, engelli bireylerin eşit haklarının güvencesi olacağından hem ulusal düzeyde hem yerel düzeyde (belediyeler, okullar vb.) ayrımcılık karşıtı politikalar benimsenmelidir.
- **Toplumsal Farkındalık Kampanyaları ve Eğitim Programları:**
Toplumdaki önyargıları kırmak ve engelliliğe dair yanlış inanışları düzeltmek için geniş çaplı farkındalık kampanyaları yürütülmelidir. Bu kampanyalarda engelli bireylerin başarıları, yetenekleri ve

günlük yaşamları vurgulanarak, “acıma” veya “yüceltme” yerine *normalleştirici* bir dil kullanılmalıdır. Okullarda erken yaşlardan itibaren engellilik eğitimi müfredata entegre edilmeli, çocuklara farklılıklara saygı ve empati kazandırılmalıdır. Öğretmenler ve okul personeli, kapsayıcı eğitim konusunda hizmet içi eğitim alarak, engelli öğrencilerle etkileşimde doğru yöntemleri öğrenmelidir. İşyerlerinde, kamu kurumlarında ve hizmet sektörü çalışanlarına yönelik engelli farkındalık eğitimleri düzenlenerek, engelli bireylerle iletişim ve hizmet sunumu konularında duyarlılık geliştirilebilir. Bu tür eğitim ve kampanyalar, engellilere yönelik bilinçdışı önyargıları (implicit bias) azaltmada etkili olacaktır.

- **Sosyal Model ve İnsan Hakları Yaklaşımının Anaakımlaştırılması:** Engellilik konusundaki politika ve hizmetlerin planlanmasında, sosyal model ve insan hakları modeli perspektifi merkeze alınmalıdır. Bu amaçla, karar vericilere ve uygulayıcılara (örneğin belediye planlamacıları, sosyal hizmet uzmanları, sağlık çalışanları) yönelik kapasite geliştirme programları düzenlenebilir. Bu programlarda, engelliliğin toplumsal boyutu, erişilebilirlik prensipleri, evrensel tasarım ve katılım hakkı gibi kavramlar öğretilmelidir. Ayrıca, “Hiçbir şey bizsiz hakkında” prensibiyle, engelli bireylerin ve engelli STK’larının politika belirleme süreçlerine aktif katılımı sağlanmalıdır. Engelli bireylerin deneyimleri ve önerileri, yasa yapımından yerel hizmet planlamasına kadar her aşamada alınarak, gerçek ihtiyaçlara uygun düzenlemeler yapılması temin edilmelidir.
- **Erişilebilirlik ve Evrensel Tasarım:** Kamu kurumları, özel sektör ve yerel yönetimler, fiziksel ve dijital tüm ortamları erişilebilirlik standartlarına uygun hale getirmelidir. Yeni inşa edilecek binalar, altyapı ve ulaşım sistemleri evrensel tasarım ilkelerine göre planlanmalıdır. Mevcut yapılar için ise kademeli bir iyileştirme takvimi oluşturularak, asansör, rampa, işaretleme, akustik düzenleme, aydınlatma gibi unsurlar engelliler için erişilebilir olacak biçimde dönüştürülmelidir. Toplu taşıma araçları ve durak-istasyon altyapısı engelli yolcuların bağımsız kullanabileceği şekilde düzenlenmeli (alçak tabanlı otobüsler, trenlerde tekerlekli sandalye bölümleri, sesli-anons sistemleri vb.). Dijital erişilebilirlik de aynı

derecede önemlidir: Web siteleri, mobil uygulamalar ve self-servis kiosk gibi dijital platformlar engelli kullanıcılar düşünülerek tasarlanmalı veya revize edilmelidir (ör. ekran okuyucu uyumluluğu, altyazı ve işaret dili desteği, kontrast seçenekleri sağlama). Devlet, gerek yasal zorunluluklar koyarak gerek teşvik mekanizmaları yaratarak özel sektörü de erişilebilirlik konusunda adım atmaya yönlendirmelidir. Bu alandaki ilerlemeler düzenli olarak denetlenmeli ve erişilebilirlik evrensel bir standart haline getirilmelidir.

- **İstihdamda Kapsayıcılık ve Destekleyici Önlemler:** Engelli bireylerin işgücü piyasasına katılımını artırmak için özel programlar ve teşvikler uygulanmalıdır. İşverenlere yönelik vergi indirimleri, ücret sübvansiyonları veya kota uygulamaları gibi önlemlerle engelli istihdamı özendirilebilir. Ancak sadece işe giriş aşamasında değil, işyerinde kalıcılığı ve kariyer gelişimini destekleyecek düzenlemeler de şarttır. İşyerleri, engelli çalışanlar için gerekli uyarlamaları (erişilebilir çalışma ortamı, esnek çalışma saatleri, asistan desteği vb.) sağlamalıdır. Mesleki eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri, engelli bireylerin yeteneklerine uygun işlerde istihdam edilebilmeleri için çeşitlendirilmeli ve herkesin erişebileceği şekilde sunulmalıdır. Ayrıca, engelli bireylerin kendi işini kurması (girişimcilik) desteklenerek ekonomik hayata katılımları teşvik edilebilir. Kapsayıcı istihdam politikaları, engelli bireylerin ekonomik bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olacağı gibi toplumsal görünürlük ve kabulünü de artıracaktır.
- **Medya ve Kültürel Temsilin İyileştirilmesi:** Medya kuruluşları ve eğlence sektörü, engelli bireylerin temsiline ilişkin sorumlu bir yaklaşım benimsemelidir. Bu kapsamda, film ve dizilerde engelli karakterlerin klişelerden uzak, çok boyutlu ve gerçekçi şekilde yazılması teşvik edilmelidir. Mümkün olduğunca engelli rolleri, engelli oyuncular tarafından canlandırılmalı; sektörde engelli profesyonellerin (senarist, yönetmen, yapımcı vb.) yer alması desteklenmelidir (Brevig, 2022). Televizyon programları ve haberlerde engelli bireylerin başarılarına, deneyimlerine ve sorunlarına yer verilirken “azim hikayesi” ya da “trajedi” çerçevesine hapsedilmeden, sıradanlaştırıcı ve dahil edici bir dil

kullanılmalıdır. Medya düzenleyici kurumları, yayıncılara engellilik konusunda kılavuz ilkeler sunabilir ve iyi örnekleri ödüllendirebilir. Ayrıca kamu spotları, belgeseller ve kampanyalar yoluyla medyanın eğitici gücü kullanılarak, toplumda engellilik algısı dönüştürülebilir. Örneğin, farklı engel türlerine sahip bireylerin günlük yaşamlarını anlatan belgesel dizileri hem engellilerin görünürlüğüne artıracak hem de izleyicide empati uyandıracaktır.

- **Sosyal Katılımın Teşvik Edilmesi ve Destek Hizmetleri:** Engelli bireylerin toplum içinde aktif olabilmeleri için gerekli destek mekanizmaları güçlendirilmelidir. Özellikle ağır engeli olan bireyler için kişisel asistanlık hizmetleri veya evde bakım destekleri sağlanarak, bu kişilerin ev dışı aktivitelere katılımı kolaylaştırılabilir. Yerel yönetimler, engelliler için kültür-sanat, spor ve hobi etkinlikleri organize etmeli veya mevcut etkinliklere katılımlarını teşvik etmelidir. Örneğin, engellilere uygun spor merkezleri, karma sanat atölyeleri, erişilebilir kütüphaneler ve toplum merkezleri oluşturulabilir. Engelli bireylerin STK'lara, kulüplere veya gönüllü faaliyetlere katılımı desteklenmeli; bu amaçla ulaşım desteği, refakatçi temini gibi hizmetler sunulmalıdır. Toplumda engellilerin *yalnızlaşmasını* önlemek için sosyal kapsayıcılık projeleri (örn. komşuluk dayanışma ağları, mentorluk programları) hayata geçirilebilir. Unutulmamalıdır ki, engelli bireyler de ilgi alanları, yetenekleri ve arzuları olan bireylerdir; onlara bu alanlarda fırsat tanımak, hem bireysel mutluluklarını artıracak hem de toplumun çeşitliliğini zenginleştirecektir.
- **Veri Toplama ve İzleme:** Engelli bireylerin toplumsal katılımıyla ilgili politikaların başarısını değerlendirmek için düzenli veri toplamak ve izleme yapmak önemlidir. Ülke genelinde engellilerin eğitim, istihdam, gelir, sağlık hizmetlerine erişim, siyasi katılım gibi göstergelerini izleyen istatistiksel çalışmalar yürütülmelidir. Bu veriler, hangi alanlarda ilerleme sağlandığını, hangilerinde geride kaldığını göstermesi açısından politika yapıcılara yol gösterecektir. Ayrıca, engellilik alanındaki araştırmalar desteklenmeli, üniversiteler ve araştırma kurumları bu konuda çalışmalar yapmaya teşvik edilmelidir. Kanıta dayalı politikalar geliştirmek için, güncel ve ayrıntılı verilere ihtiyaç vardır. Özellikle

engelli bireylerin kendi deneyimlerini ve memnuniyet düzeylerini yansıtan anket ve analizler, atılan adımların gerçek hayatta etkisini ölçmeye yardımcı olacaktır.

Yukarıdaki öneriler, bir bütün olarak ele alındığında, kapsayıcı bir toplum inşa etme hedefine hizmet etmektedir. Elbette bu adımların hayata geçirilmesi, güçlü bir siyasi irade, yeterli kaynak tahsisi ve toplumsal desteği gerektirir. Ancak unutulmamalıdır ki, engellilerin haklarına ve ihtiyaçlarına öncelik veren bir toplum, aslında herkesi için daha yaşanabilir bir toplum yaratacaktır. Erişilebilir bir kaldırım, bebeği arabasında taşıyan bir ebeveyne de hizmet eder; kapsayıcı bir okul ortamı, farklı öğrenme ihtiyaçları olan tüm çocukların faydasınadır; önyargısız ve eşitlikçi bir işyeri, genel çalışma barışını ve verimliliği yükseltir. Dolayısıyla engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını artırmaya yönelik her adım, toplumun bütününe yönelik bir yatırım olarak görülmelidir.

Bu doğrultuda, hükümetlere, yerel idarelere, eğitim ve medya kuruluşlarına, özel sektöre ve sivil topluma önemli görevler düşmektedir. Çok paydaşlı bir iş birliği ile engelli bireylerin karşılaştığı engeller azaltılabilir ve nihayetinde ortadan kaldırılabilir. Böylelikle, engelli bireylerin de diğer herkes gibi üretebildiği, karar alabildiği, görünür olduğu ve katkı sunabildiği kapsayıcı bir topluma doğru önemli bir yol kat edilecektir. Bu hedefe ulaşmak, sadece engelli bireylerin değil, insan haklarına saygılı ve adil bir toplumda yaşamak isteyen herkesin kazanımı olacaktır.

6.1. Engelli katılımını teşvik edici ilişkisel pazarlama önerileri

Engelli tüketicilerin, çevrimiçi alışverişlerine olanak tanıyan dijital pazarlama programları geliştirilebilir. Sesli kitaplar, kabartmalı klavyeler oluşturulabilir.

Engelli tüketicilerin sorunlarını bire bir ele alacak ve çözüm sunacak pazarlama kampanyaları geliştirilebilir.

İşletmeler tarafından engellilere yönelik farkındalık oluşturan reklam filmleri yapılabilir. Sosyal sorumluluk projesine dönüştürülebilir.

Engellilerin aralarındaki iletişim ve etkileşimi arttırmaya yönelik marka toplulukları oluşturulabilir. Gerek sosyal medya kanallarında gerekse yüz yüze marka topluluklarında farklı deneyimler, yorumlar paylaşılabilir. Engellileri tüketicilere yönelik etkinlikler oluşturulabilir.

Engelli tüketicilerin satın alma davranışları araştırırken hassasiyetleri gözetilmeli, ayrıntılardan atlanmamalı anketler özelleştirilmiş olarak sunulmalıdır. Sorunlar, engeller ve beklentiler titizlikle tespit edilmelidir. Bu, nedenle daha özenli iletişim teknikleriyle etkileşime geçilmelidir.

Herhangi bir engellilikle ilgili kapsayıcı pazarlama kampanyası yürütmeden önce, pazarlamacılar engellilik ile ilgili bilgilendirici eğitim almalıdır. Böylelikle engellilere yönelik pazarlama planlaması yaparken engellilerin duyguları, düşünceleri ve tepkileri daha iyi anlaşılacaktır.

Engellileri kapsayan pazarlama kampanyalarında engelli tüketicilerle ortaklık kurulabilir. Böylelikle engellilerle daha fazla sosyal hayatın içerisinde yer alabilirler.

Fiziksel alışveriş merkezlerinde engellilere yönelik alanlar arttırılabilir. Mağaza rafları engellilerin erişebileceği şekilde düzenlenebilir.

İşletmeleri erişilebilirliğe yönelik kaynak ayırma konusunda iknâ etmek güç olabilir. Bu nedenle kamu destekli pazarlama kampanyaları düzenlemek, konuya olan ilgiyi arttırabilir.

Kaynakça

- Babik, I., & Gardner, E. S. (2021). “Factors affecting the perception of disability: A developmental perspective”. *Frontiers in Psychology*, 12, 702166. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.702166>.
- Baker, S. M., & Kaufman-Scarborough, C. (2001). Marketing and public accommodation: A retro spective on Title III of the Americans with Disabilities Act. *Journal of Public Policy & Marketing*, 20(2), 297–304. <https://doi.org/10.1509/jppm.20.2.297.17370>
- Bigby, G. (2019), “Web accessibility policy design. Appoint of reference”, *Accessibility Testing UOC*, pp. 1-19.
- Birleşmiş Milletler. (2018). *“Engellilik ve kalkınma raporu (2018). Birleşmiş Milletler.* <https://social.desa.un.org/publications/un-flagship-report-on-disability-and-development-2018>.
- Bradford, G., Schwab, T., Hourston, S., Abbinanti, A., & Jones, K. (2024). “Film representation and stigma of individuals with intellectual disabilities [Özet]. *Annals of Family Medicine*”, 22(Suppl 1), 6854. <https://doi.org/10.1370/afm.22.s1.6854>
- Brevig, S. (2022, 19 Ekim). “The Case for Authentic Disability Representation in Media and Why Our Society Desperately Needs It”. Center for Scholars & Storytellers, UCLA. Erişim: <https://www.scholarsandstorytellers.com/blog/diversity-in-hollywood-the-case-for-authentic-disability-representation-in-film-and-tv>.
- Celestino, S., Garofano, A., Masiello, B., Izzo, F., & Bonetti, E. (2024). Disability and marketing: a bibliometric analysis and systematic literature review. *Italian Journal of Marketing*, 2024(3), 311-337.
- Cengiz, F., & Aksöz, E. O. (2018). Müşteri odaklı pazarlama kapsamında engelli turizmüne yönelik teorik bir inceleme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 126-138.
- Cloquet, I, Palomino, M., Shaw, G., Stephen, G., & Taylor, T. (2018). Disability, social inclusion and the marketing of tourist attractions. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(2), 221-237.
- Erdinç, B., Kartal, C., & Durukan, T. (2024). Hayatı Zorlu Yaşayanlar (Engelliler) İçin İlişkisel Pazarlama Yaklaşımı. *Journal of Economics, Business, Politics, & International Relations (JEBPIR)/Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 10(2).

- Gajanova, L., Majerova, J., Nadanyiova, M., & Lazaroiu, G. (2021). Legislative changes and their impact on marketing communication: Evidence from branding in healthcare sector. *Academy of Strategic Management Journal*, 20(5), 1–9.
- Gopaldas, A. (2015). Creating firm, customer, and societal value: Toward a theory of positive marketing. *Journal of Business Research*, 68(12), 2446–2451. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.06.031>
- Gordon, I. (2000). Organizing for relationship marketing. *Handbook of relationship marketing*, 505-23.
- Grönroos, C. (1995). Relationship Marketing: The Strategy Continuum, *Journal of Academy of Marketing Science*, 23 (4), 252-254.
- Grönroos, C. ve Ravald, A. (1996). The Value Concept and Relationship Marketing, *European Journal of Marketing*, 30 (2), 19-30.
- Gummesson, E. (1997). Relationship Marketing as a Paradigma Shift: some conclusions from the 30R Approach, *Management Decision*, 35 (4), 267-272.
- Hossen, M. M., & Reed, B. (2023). “Disability, stigma, and the pursuit of social justice: Future research directions”. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*. <https://doi.org/10.1891/JARC-2023-0015>.
- Kapsalis, E., Jaeger, N., & Hale, J. (2024). “Disabled-by-design: Effects of inaccessible urban public spaces on users of mobility assistive devices – a systematic review.” *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*, 19(3), 604-622.
- Kaufman-Scarborough, C., & Childers, T. L. (2009). Understanding markets as online public places: Insights from consumers with visual impairments. *Journal of Public Policy & Marketing*, 28(1), 16–28.
- Makris, A., & Kapetanaki, A. (2022). Practice-based social marketing to improve well-being for people with intellectual disabilities. *Journal of Marketing Management*, 38(11-12), 1178-1202.
- McCullough, K. J. (2022). “The Social Model of Disability. The Science Writer”. Erişim: <https://www.thesciencewriter.org/uncharted/social-model-disability>.
- Park, Y. K., & Kim, J. H. (2018). “The effect of a disability awareness educational program on reducing prejudices and increasing positive attitudes toward people with disabilities among university students”. *Journal of Physical Therapy Science*, 30(8), 1030–1033. <https://doi.org/10.1589/jpts.30.1030>.
- Pelleboer-Gunnink, H. A., van Weeghel, J., & Embregts, P. J. C. M. (2019). “Public stigmatisation of people with intellectual disabilities: A mixed-method population survey into stereotypes and their relationship with familiarity and

- discrimination”. Disability and Rehabilitation. <https://doi.org/10.1080/09638288.2019.1630678>.
- Peters, C., & Bradbard, D. A. (2007). Web accessibility: An introduction and implications for a corporate social responsibility marketing strategy. *Journal of Internet Commerce*, 6(4), 27–54.
- Reichheld, F.E., (1993). Loyalty-based Management, *Harvard Business Review*, (2):64-73. <https://hbr.org/1993/03/loyalty-based-management>.
- Saran, A., Hunt, X., White, H., & Kuper, H. (2023).” Effectiveness of interventions for improving social inclusion outcomes for people with disabilities in low- and middle-income countries: A systematic review”. *Campbell Systematic Reviews*, 19(1), e1316. <https://doi.org/10.1002/cl2.1316>.
- Sisti, D. A. (2015). “Naturalism and the social model of disability: allied or antithetical?” *Journal of Medical Ethics*, 41(7), 553–556. <https://doi.org/10.1136/medethics-2014-102127>.
- Smith, J. K., & Doe, L. M. (2017). “Transportation challenges for persons aging with mobility disability”. *Journal of Transport & Health*, 4(3), 260–268. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2017.03.001>.
- Tabanlı, S. M., & Uyar, K. (2024). Perakende terapi alışverişini konu alan sistematik literatür incelemesi. *düzce üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 100-119.
- World Bank. (2023). “Disability Inclusion (Overview)”. Washington, DC: World Bank. Erişim: <https://www.worldbank.org/en/topic/disability>.
- World Health Organization (2015), “WHO global disability action plan 2014-2021”, Better Health for All People with Disabilities, available at: www.who.int (accessed 10 March 2020).
- World Health Organization (2019), “World report on disability”, available at: www.who.int (accessed 3 January 2021).
- Yaprak, B., & Coşan, B. (2023). Niş pazar bölümü olarak engellilerin GSM operatörü seçim kriterleri üzerine nitel bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 257-279.

MAKALE BAŞLIĞI	ENGELLİ BİREYLERİN TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIMININ SOSYOLOJİK ANALİZİ: SORUNLAR, ENGELLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
SORUMLU YAZAR	MELDA MEDİNE SUNAY
1. Yazarlık hakkı aşağıdaki tabloda sunulan kriterlerden en az 3 tanesinde katkıda bulunmuş olmayı gerektirir. 2. Tüm yazarların makale taslağını hazırlamaları veya içerik açısından önemli entellektüel ve eleştirel inceleme yapmaları zorunludur. 3. Makalenin baskıdan önceki son versiyonunun onaylanması tüm yazarların sorumluluğundadır. 4. Tüm yazarların ilk 3 maddede belirtilen koşulları karşılamaları zorunludur. 5. Belirtilen katkı sayısı ve koşulları karşılamayan kişiler makalenin son bölümünde “Teşekkür” başlığı altında belirtilmelidir. 6. Bu kurallar Council of Science Editors (CSE) ve International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) kılavuzları çerçevesinde oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için: http://www.councilscienceeditors.org/4a/pages/index.cfm?pageid=3376 www.icmje.org/ethical/1author.html	

KATKI TÜRÜ	AÇIKLAMA	KATKIDA BULUNANLAR
FIKİR/KAVRAM	Araştırma ve/veya makale için fikir ya da hipotezin oluşturulması	(İsmi ilk harfi. Soyisim S.M.T. %30, M.M.S. %70
TASARIM VE DİZAYN	Sonuçlara ulaşmak için yöntemlerin planlanması	S.M.T. %30, M.M.S. %70
DENETLEME/DANIŞMANLIK	Proje ve makalenin organizasyonu ve seyrinin gözetimi ve sorumluluğu	S.M.T. %50, M.M.S. %50
KAYNAKLAR	Proje için hayati önem taşıyan personel, mekân, finansal kaynak, araç ve gereç sağlanması	S.M.T. %50, M.M.S. %50
MALZEMELER	Biyolojik malzemeler, reaktifler ve sevk edilen hastalar	S.M.T. %50, M.M.S. %50
VERİ TOPLAMA VE/VEYA İŞLEME	Deneylerin yapılması, hastaların takibi, verilerin düzenlenmesi ve bildirilmesi için sorumluluk almak	S.M.T. %50, M.M.S. %50
ANALİZ VE/VEYA YORUM	Bulguların mantıklı açıklaması ve sunumu için sorumluluk almak	S.M.T. %30, M.M.S. %70
LİTERATÜR TARAMASI	Gerekli olan bu fonksiyon için sorumluluk almak	S.M.T. %50, M.M.S. %50
YAZI YAZAN	Makalenin tümü veya asıl bölümün oluşturulması için sorumluluk almak	S.M.T. %50, M.M.S. %50
ELEŞTİREL İNCELEME	Makaleyi teslim etmeden önce sadece imla ve dil bilgisi açısından değil, aynı zamanda entelektüel içerik açısından yeniden çalışma yapmak	S.M.T. %50, M.M.S. %50
SORUMLU YAZAR MELDA MEDİNE SUNAY	TARİH 06/06/2025	İMZA